

Bj M. Larsen

Dengang - på våre kanter

Årbok
1994

Redaktører:
Øyvind Bjorvatn
Knut Frognes

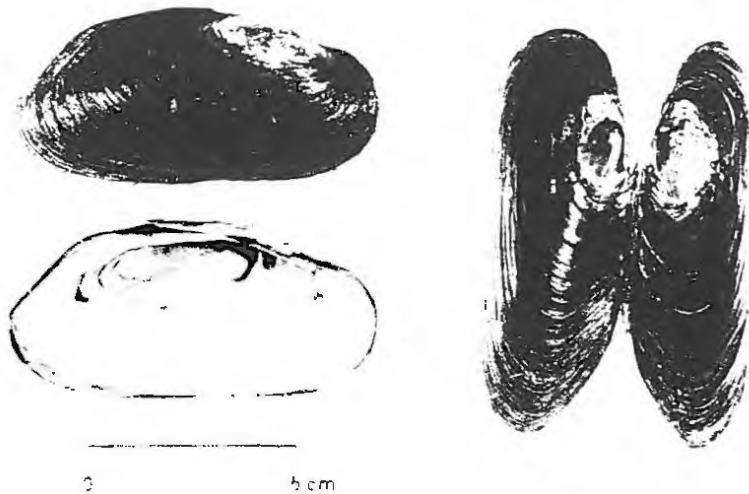

UTGITT AV HISTORIELAGET FOR DYPVÅG, HOLT OG TVESTRAND

Dengang - på våre kanter 1994

ÅRBOOK
HISTORIELAGET
FOR DYPVÅG, HOLT OG TVEDESTRAND

Perlefiskeren Tarald Torjesen Midtbø, bondesønnen fra Holt sogn som kom i kongens tjeneste

Av Erling Lilleholt

Denne oversikten er skrevet på grunnlag av dokumenter som er oppbevart i gårdens arkivkiste fra 1766, særlig skiftebrev fra 1808, som Signe Mathisen har nedlagt et stort arbeid med å oversette fra gotisk.

Videre gamle nedtegnelser i Frederic den 2dres bibel fra 1589 som finnes på gården, Vest-Agder Fylkesmuseums årbok for 1989, samt Holtsboka m.v.

Tarald Torjesen Midtbø var født på Midtbø den 24. «Aprillus» 1748. Han døde 29. september 1822, 74 år gammel.

Den 2. «Augustius» 1773 gis Tarald på eget forlangende sin dimisjon fra HENDES MAJESTET DRONNINGENS Perle-Fangst, der han har «tient udi 10 år», altså fra han var 15 til han var 25 år, «og bliiver han for Æftertiden deelaktig udi de Friheder som andre af Kongelig Tieneste afskedigede Undersaater nyde».

Giftermål og barn

Den 5. «Jullius» 1774 blir han viet i Holt Kirke til Inger Nielsdatter, født på Gården Nes (Tolleshaugs eiendom?) den 9. «Majus» 1753.

Den 1. «Augustius» 1774 blir deres sønn Torgie født på Gården Midtbø. Han døde tidlig, og det ble en yngre sønn, Eilev, som førte slekten på Midtbø videre. De fikk tilsammen 6

barn, før Inger døde 24. mai 1784, 31 år gammel.

Allerede 28. juni innkaller «Kongelig Majestets bestaltet Sorenskriver udi Østre Raabygdelaug, Hans Smith, til lovlig Skifte efter Inger Nielsdatter».

Den 3. «Jullius» 1785 ble Tarald «Copuleret» (gift) med Kari (Karen?) Svenningsdatter, født på gården «Ousel» den 2. «Jullius» 1760.

Før dette gis de Kongelig tillatelse og bevilgning «Til at sammenvies, uden foregaaende Trolovelse og Lysning af Prædikestolen».

De fikk den 1. «Febriarius» 1788 datteren Inger (oppkalling etter avdød kone?). Inger ble gift til Myre, Vegårshei. Kari (Karen) døde den 21. Decmbr. 1789, 29 år gammel. Offentlig skifte 1790.

Den 20. October 1790 inngår Tarald sitt 3dje ekteskap, nå med Helvig Halvorsdatter, født på gården Skjerkholt den 13. «Januari»

endelsene 6. juli. Vi
: Dekker Peder
er? For oss synes det
: Axel Jensen blir
n "Affæren".
Christophersen var
nsen, alle tre
ynersdatter og Biørn
under
også svigersønn til

1320 finnes i
eralkommandos"
: 2B.017.26.

en smaae Jern,
lede i en Sæk
af Kanoner for ved
; til flere Sider".
en under
abs Bestyrelse.

1764. Også denne gang var det nødvendig med Kongelig tillatelse.

De fikk den 16. April 1792 en datter som ble døpt Inger Kari (Karen) (oppkalling etter de to avdøde koner?). Inger Kari ble i 1815 gift med Halvor Ellefsen Østebø. De bosatte seg på Staubø, der de har mange etterkommere. Senere fikk de ytterligere 4 barn sammen. (Holtsboka s. 634). Helvig døde 18. Juni 1807, 43 år gammel.

Skifte

Den 11. «July» 1807 tas boet opp til offentlig skifte ved Riisland Tinglaug ved Sorenskriver og Skifte Forvalter Lars Hess Bing. Skiftet ble først avsluttet den 7. Decbr. 1808, og strakte seg altså over halvtannet år. Det er da også blitt et svært omfangsrikt dokument på nesten 100 folioark. Skiftebrevet er meget nøyaktig og sirlig skrevet, og inneholder en rekke interessante opplysninger om gårdens tilstand og forholdene på den tid.

I en alder av 59 år, etter å ha overlevd 3 koner og fått tilsammen 12 barn, er Taralds økonomiske stilling tilsynelatende ganske anstrengt. Om han hadde noe utbytte av sine 10 år som perlefisker er vel tvilsomt, i så fall var dette nå borte. Gårdens verdi med innbo og løsøre ble verdsett til 1655 Riksdaler, 1 Ort og 10 Skill.

«Hvornæst Enkemanden angav at være følgende skyldig:

1. Til Hr. Kiøbmänn Simonsen af Øster Risøer	413 Rdl.
2. Til Søren Hagestad af Holts Sogn for Lånte Penge	500 Rdl.
3. Til Tallak Moland af Vegaarshejen Sogn	100 Rdl.
4. Til Hr. Jacob Aall. Ejer af Næss Jernværk efter contra Bog sluttet den 30te s.m.	325 Rdl.

Boets Giæld for nærværende indført

Ved Skifte Påløbne

Omkostninger

Summa

Boets «nettoformue» var altså snaut 285 riksdaler og «Enkemanden angav dernest at han i Betragtning af hans Alderdom ville aldeeles opgive sit Boe til Deling mellem hans samtlige Børn».

Han gir seg dermed i føderåd til sin sonn Eilef, og det følger en detaljert beskrivelse av dette. Han skal ha en «Koe og 4re Smaae Chreaturer», samt en oppredd seng. Det tas forbehold om at dersom «Enkemanden ikke maatte anse sig Fornøyet at tage Daglig Kost

hos hans Søn som nu skal tiltræde Godset, da skal denne være forbunden at levere ham Aarlig 2½ Tønde Byg, 1 Tønde Rug, ½ Tønde Malt, ½ Skieppe Ærter, 1 Skieppe Gryn, 1 bp. Flæsk, 1 bp. Tysk, 8 bp. Riisen Gryn, 1 bp. Grødemeel, 1 bp. The, 5 bp. Sukker, 3 bp. Kaffe, 4 Potter Dansk Brendeviin og 2 Potter Fransk Ditto, Desuden skal han Aarlig føde formeldte Koe og 4re Smaae Chreaturer og om en af disse enten af Vandfall eller på anden Maa- de skulde Fragaae, da at anskaffe en lige god i Steden, videre skal han levere Aarlig 2 Smaae Chreaturer til Slagt, forskaffe Enkemanden 6 Riksdaler til Haandpenge Aalig, 4re 3bp Ruller Tobak, Hiemta Salt og Surt til Fornødenhed, hest til og fra Kirken eller annen Steds, naar han det paastoeder, samt Kleder og Skoe til Fornødenhed, item fornødne Huuseværelser, varme og all fornøden Opvarthing, og øm- meste Pleje fornemmelig ved tiltagende Alderdom og Sygeseng».

Forretningen ble dermed sluttet, og under- tegnet av samtlige vedkommende. Tarald under- tegnet med «Paaholden Pen», han var altså ikke skrivekyndig.

Perlefiskeren

Tarald må ha vært en ganske farverik per- son, som på endel områder skiller seg ut fra sine samtidige. Vi har også mye skrevet mate- riale om ham, noe som gjør det mulig å få en viss oppfatning av hans liv og «meritter».

Den perioden i Taralds liv som er særlig spe- siell er den tiden han drev som perlefisker. Dette var en virksomhet som tilsynelatende var lite utbredt på våre kanter, men som var vel kjent i andre deler av landet, særlig i Vest-Ag- der og på Jæren.

Vest-Agder Fylkesmuseums årbok for 1989 inneholder en lengre artikkel om perlemusling- en, og har også en rikholdig kildehenvisning om emnet. I det følgende har jeg brukt endel opplysninger fra denne artikkelen.

Bortsett fra Tarald kjenner jeg kun til to per- soner på Vegårshei som har drevet dette yr- ke. Julius Grasåsen skriver i Norges Bebyggelse på s. 835 at i året 1718 var Knut Knutsen Moland og Tallak Berntsen Moland perlefiske- re for dronningen.

Perlemusling

I min barndom i 1940-åra var perlemuslinger svært vanlige i elver og vann i vårt områ- de. Jeg vokste opp på Lilleholt, og om somme- ren giette jeg kuene i utmarka langs Storelva mellom Berge og Stornes. Det var da musling- skjell på alle grunner og sandbanker i elva. Og

så i nedre del av Strer det mye skjell. Jeg kan kelige perler, og vi var å åpne skjellene, fordi vond lukt på hendene.

Anders Grændsen f åra en fin perle i en musl ra på Vegårshei. Dent sti, som er fra Vegårst En kan dermed slutte muslinger i hele Vegår

Det var også perle vassdraget så langt opp Skjerkholt mener å hus badeplassene i Åsvann kan ikke huske de fant

Også i Lilleelv og Verk var det mye perle

Elveperlemuslingen ler eller skjell som ligge den tykkeste bakkante men av en slags hengsle der muslingen lukket. hverandre i den tynne f gen åpnes som en bok. en dermed undersøke c le, uten at den blir drey

æde Godset, da
at levere ham
le Rug, ½ Ton-
skieppe Gryn. I
isen Gryn. I bp.
kker, 3 bp. Kaf-
in og 2 Potter
Aarlig føde for-
aturer og om en
på anden Maa-
affe en lige god
Aarlig 2 Smaae
Enkemanden 6
ig, 4re 3bp Rul-
rt til Fornoden-
er annen Steds.
Kleder og Skoe
ne Huuseværel-
ivarting, og om-
iltagende Alder-

uttet, og under-
nde. Tarald un-
n», han var alt-

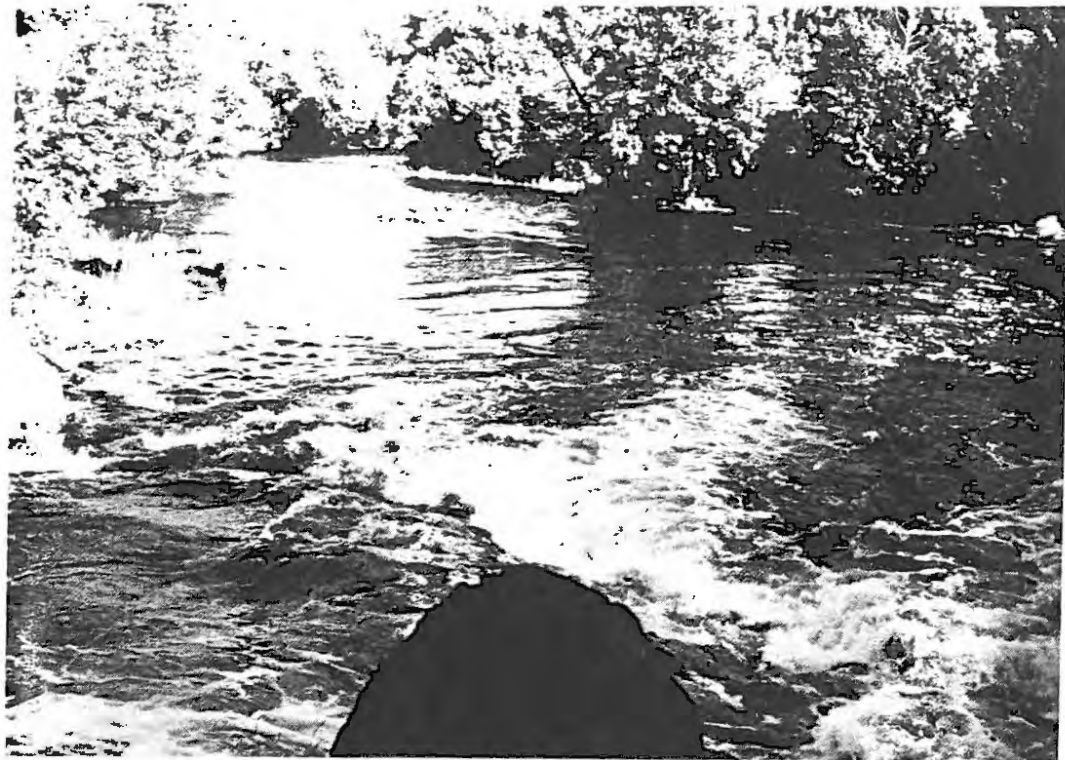
ike farverik per-
skiller seg ut fra
ye skrevet mate-
et mulig å få en
«meritter».

om er særlig spe-
perlefisker. Det-
nelatende var li-
nen som var vel
særlig i Vest-Ag-

s årbok for 1989
om perlemuslin-
kildehenvisning
jeg brukt endel
elen.

eg kun til to per-
drevet dette yr-
orges Bebyggel-
Knut Knutsen
land perlefiske-

perlemuslinger
n i vårt områ-
og om somme-
langs Storelva
var da musling-
nker i elva. Og-

Storelva nedenfor Fosstveit.

så i nedre del av Strengselva ved Stornes var det mye skjell. Jeg kan ikke huske vi fant skikkelige perler, og vi var også litt varsomme med å åpne skjellene, fordi det førte til at vi fikk så vond lukt på hendene.

Anders Grændsen fant så sent som i 1960-åra en fin perle i en musling i Lilleelv øst for Myra på Vegårshei. Denne perla har kona Kirsti, som er fra Vegårshei, nå i et halssmykke. En kan dermed slutte at det må ha vært perlemuslinger i hele Vegårvassdraget.

Det var også perlemuslinger i Skjerkholtvassdraget så langt opp som til Lifossen. Olav Skjerkholt mener å huske at de fant skjell ved badeplassene i Åsvann da han var ung, men kan ikke huske de fant noen i Skjerkholtlona.

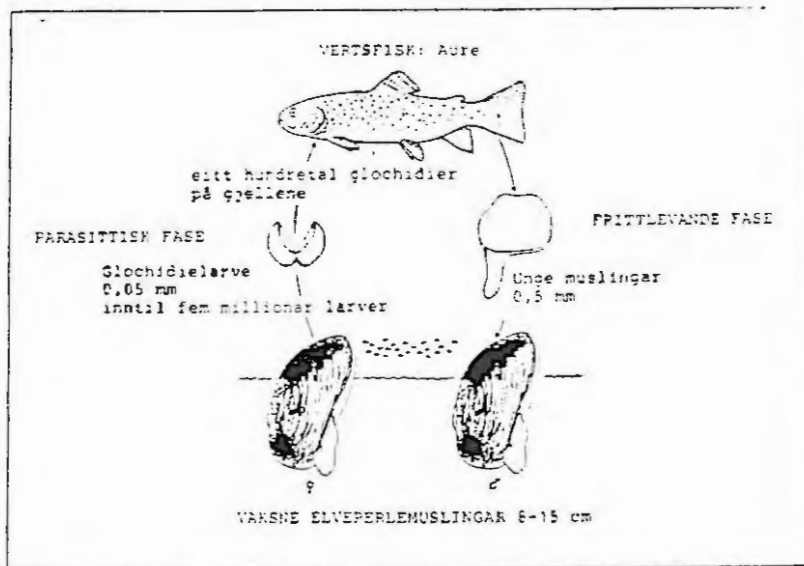
Også i Lilleelv og Marndalselva ved Nes Verk var det mye perlemuslinger tidligere.

Elveperlemuslingen har to nyreforma skåler eller skjell som ligger mot hverandre. Langs den tykkeste bakkanten er skjella holdt sammen av en slags hengsle. To sterke muskler holder muslingen lukket. Ved å presse skjella fra hverandre i den tynne framkanten kan muslingen åpnes som en bok, og med forsiktighet kan en dermed undersøke om den inneholder perle, uten at den blir drept.

Innsiden av skjellet er lyst med en glinsende perlemorfarge, mens utsiden er mørk, oftest blå, brun, eller nesten svart. Det danner årringer, slik at en har mulighet til å bestemme alderen på muslingen. Den kan bli svært gammel. 132 år er det eldste kjente eksemplaret. 80-90 år er ingen uvanlig alder. Størrelsen varierer mye, men den kan bli opptil 15 cm.

Elveperlemuslingen finnes over store deler av den nordlige halvkule. Her i landet fins den fortsatt i en mengde vassdrag helt opp til Finnmark. Den trives best i næringsfattige elver og bekker med noe høy strømhastighet. Der sitter muslingen med framenden halvt nedgravd på grus- og steinbotn. Inn mellom skalla pumper muslingen vann gjennom et lite hull, og ut gjennom et annet. Vannet tilfører muslingen oksygen og mikroskopiske næringstoffer, som den filtrerer ut ved hjelp av flimmerhår på gjellene.

Dersom det kommer sandkorn o.l. inn mellom skjellene som irriterer, prøver muslingen å bote på dette med å kapsle fremmedlegemet inn i perlemor. Dermed kan det dannes perler. Perler er svært sjeldne. Det er anslått at en i gjennomsnitt må åpne over 5000 muslinger for å finne en fin perle.

Livssyklusen til elveperlemuslingen.

Ved 12-15 års alder er muslingen kjønnsmoden. Forplantningen er noe spesiell, og «paringstid» er juni/juli. Hannen slipper da spermene sine rett ut i vannet, og hunnen suger disse inn sammen med næringsopptaket. Dermed blir egga befrukta. Det kan være opptil 5 mill. av dem i en hunn. Inni hunnen blir egga klekket ut, og utvikler seg etter kort tid til en slags larver som blir støtt ut, og havner på elvebotnen.

Bare et fåtall av disse larvene kommer videre i utviklingen mot voksen musling. Det skjer ved at de skyter ut en lang tråd, som haker seg fast på gjellene til fisk som svømmer forbi, fortrinnsvis laks eller aure. De lever nå et parasittliv, som kan være svært plagsomt for vertsfisken. I løpet av et år utvikler larvene seg til små muslinger, og faller av fisken. Dette er en svært kritisk periode, som bare et lite antall småmuslinger overlever.

Muslingen er altså helt avhengig av at det er fisk i vassdraget for å kunne overleve på lang sikt. På Sørlandet er imidlertid muslingen forsvunnet også på steder der det har vært fisk nok. Det antas at det er forurening og annen forurensing som er årsaken til dette.

Elveperlemuslingen var i gammel tid svært ettertrakta på grunn av evnen til å danne perler. Den var høyt verdsatt av konger, fyrster og geistlige over hele Europa, og har av den grunn stor kulturhistorisk interesse.

To romerske historieskrivere forteller at Julius Cæsar var svært opptatt av perler fra elveperlemuslingen. Det hevdes at en av grunne-

ne til at Cæsar invaderte England i år 55 f. Kr. var forekomsten av perler i de engelske elvene.

Med det nære sambandet vikingene kom til å ha med øygruppa i sør-vest noen hundre år senere, er det ikke utenkelig at de fikk kjennskap til perlefisken der.

Kongelig perlefiske

I nordisk sammenheng ble perlene så viktige at kongene på 1600- og 1700-tallet ville ha hand om all perlefangst. Det eldste offentlige dokument som vi kjenner til om dette, er et brev fra kong Christian den 4de til lensherren på «Agdesiden», datert den 27. juni 1637. Kongen vilde at alle perler som ble funnet skulle sendes til ham. Det opplyses at påbudet ikke ble etterlevd fullt ut.

Christiansand stift, som før 1682 het Stavanger stift, var viktig for perlefisken her i landet under dansketida.

Den 16. august 1665 innsatte kong Frederik den 3dje borgermesteren i Christiansand som «Inspektør for perlefiskeriene».

Mot slutten av 1683 overlot kong Christian den 5te inntektene av perlefisken i Norge til dronninga si, Charlotte Amalie, slik at «De ægte Perler tilhører, saasom et af det Norske Riges Regalier, Hendes Majest. Dronningens allene». Dette skulle være dronningen handpenger, nå avdøde fylkesarkivar Aalholm brukte engang uttrykket «Nålepenge» om disse inntektene.

Perlefisken forble et regale (kongelig rettig-

Da
Majeste
stiansand
Dieneste
de Sed,
ves ham
samme
agtig ud
ste affes
Jull

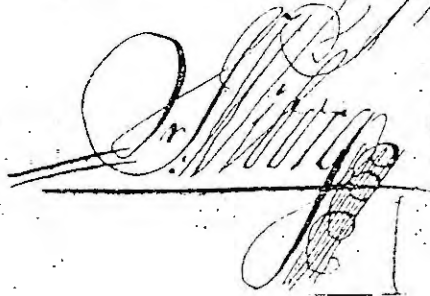
het) helt til i 1845, da rettet eierne.

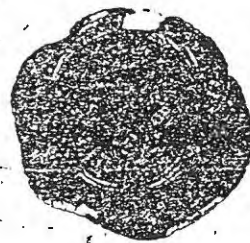
I 1691 kom den første fisket i Christiansand stift løftig dokument. Det var lig perlefiske, første riksdaler, senere anbristrafteanstalt ved Købe

Det var belønning for lefiske eller salg. Var meldte, skulle han ha er foruden hans Søn eller militærtjeneste) være fi

Da *Jaral. Miobor* haver ved Hænder
 Majestæts Dronningens Perle-Fangst i Chri-
 stiansands Stift tient udi *1717*, og udi samme
 Tieneste-haver alle Tider, i Følge den af ham aflag-
 de Eed, opført sig ærlig, troe og flittig; Saa gi-
 ves ham herved paa Forlangende sin Dimission fra
 samme Tieneste; og bliver han for Eftertiden deel-
 agtig udi de Friheder som andre af Kongelig Tien-
 ste afskedigede Undersaatter nyde.

Tvede-gang *And. Th. Aug. 1717*

het) helt til i 1845, da retten gikk tilbake til grunn-
 eierne.

I 1691 kom den første forordning om perle-
 fisket i Christiansand stift, og var et ganske vid-
 løftig dokument. Det var streng straff for ulov-
 lig perlefiske, første gang en bot på 100
 riksdaler, senere anbringelse på Bremerholm
 (straffeanstalt ved København).

Det var belønning for å anmelde ulovlig per-
 lefiske eller salg. Var det en bonde som an-
 meldte, skulle han ha en gave, og «da skal des-
 foruden hans Søn eller Broder for udskrivning
 (militærtjeneste) være fri og forskaanet».

Ifølge en senere forordning fra 1707 ble det
 forskjell på straffeutmålingen for ulike yrkes-
 grupper. For eksempel skulle geistlige betale bare
 50 riksdaler første gang, men 100 riksdaler
 ved gjentagelse. Forordningen bestemte at det
 skulle tilsettes 4-5 perlefiskere i hver elv, som
 skulle overlate de perlene de fant til en «perle-
 overinspektør» til en pris fastsatt av forordnin-
 gen. Perlefiskerne slapp krigstjeneste, og kun-
 ne «betiene sig av en Dreng, det være sig deres
 Søn eller Broder», som også skulle slippe ut-
 skrivning.

I 1718 ble privilegiene ytterligere utvidet.

Anno 1766 var denne Kiste bekostet af Torgie Taralsen Midbøe, til gaardens Breve og andre ting uskift mand efter mand saa lenge afkom i elste nedstigende linie varer at tilhøre garden har.

Foto: Trygve Eriksen

idet «de og for alle Landsens paalæg være forskaanet, de aller naadigst paabudne skatter undtagen».

I begynnelsen av 1700-tallet ser perlefisket ut til å ha vært nede i en bølgedal. Mye tyder på at dette skyldes overbeskatning av bestanden, deis på grunn av et utstrakt tjuvfiske.

Da Ditlev Vibe ble norsk statholder i 1722 ville han prøve å få mer ut av perlefisket. Han foreslo en omlegging av fangstmetodene, og ville også innføre visse former for fredning. Han fikk imidlertid ikke dronning Anna Sophie med på dette. Først i 1733, etter at Christian den 6te var blitt konge i 1730 og forviste sin stemor til Clausholm, innførte den nye dronningen Sofia Magdalena forbud mot perlefiske i hele Norge. Forbudet kan imidlertid ikke ha vært gjeldende så lenge, for perlefiskerne hadde sine privilegier i behold utover i andre halvdel av 1700-tallet, da også Tarald drev med fiskingen.

En kjenner til flere perlefiskere i Vest-Agder som ble beskikket på samme tid. I 1767 var det i Christiansands stift 145 fiskere.

Mange militære offiserer var svært misfornøyde med dette. De mente at ordningen med perlefisket ikke sto i noe rimelig forhold til «en saadan frihed, der berover Kongen mange af de kraftigste og smukkeste Karle».

I 1768 var ordningen med inspektør erstatta av en forpakter som fram til 1774, altså året etter at Tarald fikk sin dimisjon, betalte en årlig avgift på 180 riksdaler. Dermed slapp dronningen å betale lønn til inspektøren, men var sikra en årlig inntekt. Hun hadde fortsatt kjøpsrett til alle verdifulle perler.

Forpakteren satte igang tiltak for å lære opp fiskerne til å lete etter perler uten å drepe muslingen, for dermed å spare bestanden. Det ble også i noen grad flyttet muslinger til elver der bestanden var utryddet, og det ble slik sett drevet en form for kultivering. Men inntektene uteble, og i 1791 opphørte det man kan kalle en egen administrasjon for perlefisket. Kontrollen ble overført til fogdene. Perlefiskerne mistet sine privilegier, og dermed var en særegen epoke i norsk historie slutt. Fogdene utførte sin mer eller mindre effektive kontroll fram til 1845, da grunneierne som før nevnt overtok ret-

Kirsti Grændsens ha-

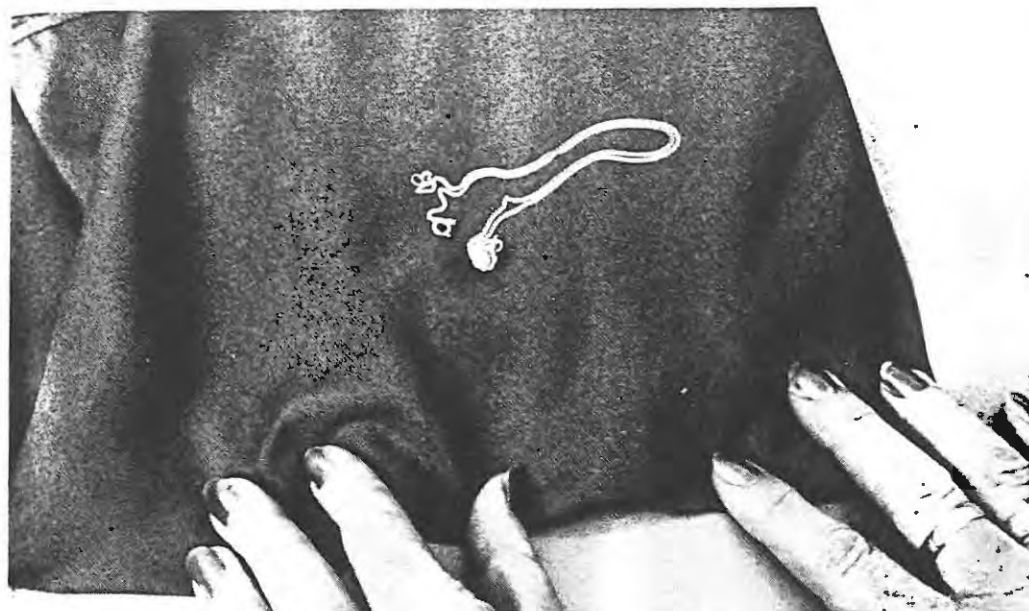
ten til alle muslinger
Tarald bedrev sitt
en tid da fisket var i f
oppgift at han var i
sand Stift». Ingen vet
men det er nærliggen
seg her i distriktet. Utt

ens Breve og andre ting tilhøre garden har.
Foto: Trygve Eriksen

fiserer var svært misfor-
nente at ordningen med
de rimelig forhold til «en
øver Kongen mange af
«este Karle».
en med inspektør erstat-
i fram til 1774, altså året
i dimisjon, betalte en år-
aler. Dermed slapp dron-
til inspektøren, men var
Hun hadde fortsatt for-
ulle perler.
gang tiltak for å lære opp
perler uten å drepe mus-
pare bestanden. Det ble
et muslinger til elver der
t, og det ble slik sett dre-
ing. Men inntektene ute-
te det man kan kalle en
for perlefisket. Kontrol-
dene. Perlefiskerne mis-
dermed var en særegen
slutt. Fogdene utførte sin
ektive kontroll fram til
om før nevnt overtok ret-

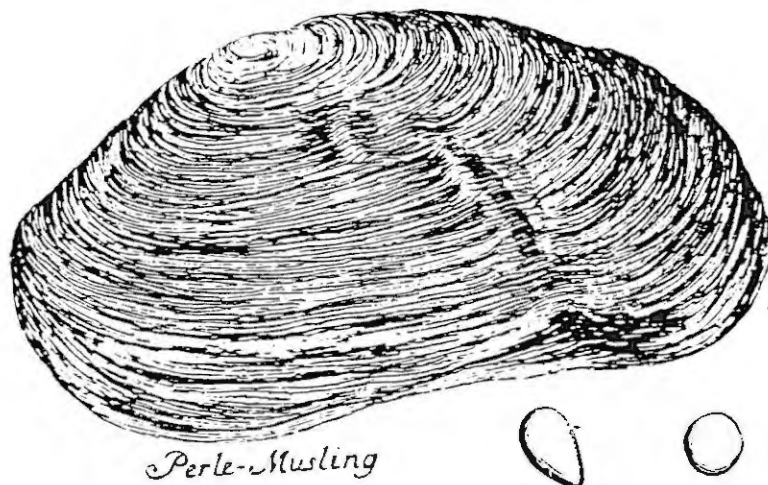
Kirsti Grændsens halssmykke med perla fra Lilleelv på Vegårshei. Foto: Thorfinn Eskild.

ten til alle muslinger på sin eiendom.

Tarald bedrev sitt virke som perlefisker på en tid da fisket var i ferd med å ta slutt. Det er oppgitt at han var i virksomhet i «Christian-sand Stift». Ingen vet hvilke elver han fisket i, men det er nærliggende å tro at det han holdt seg her i distriktet. Utbyttet har neppe vært sær-

lig stort samholdt med beretninger fra den tid han virket i, men dette blir bare gjetninger.

Bestanden av perlemuslinger tok seg senere opp igjen, og som før nevnt var det betydelige mengder i elvene i vårt område etter siste krig. Oppgangen kom imidlertid for sent til at Tarald fikk noen glede av den.

Perle-Musling